 <https://doi.org/10.30563/turklad.1094074>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 27.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted date : 07.06.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2022

Atıf / Citation

Gökbayır, T. (2022). Dil ve Söz Bağlamında Kırgız Türklerinin Atasözleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 1. Sayı, 255-278.

DİL VE SÖZ BAĞLAMINDA KIRGIZ TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ
Kyrgyz Turks' Proverbs in The Context of Language and Word
TUĞBA GÖKBAYIR¹

Öz

Türk toplulukları arasında ortak dil ve kültür unsurlarından biri atasözlerimizdir. Atasözleri, kısa ve özlü sözlerle öğüt veren kalıplaşmış sözlerdir. Bir dilin içerisinde yer alan atasözleri, toplumun dünya görüşünü, deneyimlerini, kültür ve geleneklerini, anlatım gücünü yüzyıllar boyunca devam ettirebilen sözlerdir. Atasözleri, kimi zaman değişime uğramadan yüzyıllar boyu aktarılabilir; kimi zaman da değişikliğe uğrar ya da tamamen kaybolur. Deyimler gibi atasözleri de, aynı dilin lehçelerinde varlığını sürdürebilir. Bütün Türk Dünyasındaki atasözleri, geniş bir alana yayılarak Türklerin ortak tarihini, kültürünü ve dilini yansıtır. Bu çalışmada, Türk dünyasının önemli boylarından Kırgız Türklerinin dil ve söz ile ilgili atasözleri ele alındı. Atasözleri, 1982 yılında Kırgızistan'da basılan "Kırgız Makal Lakaptarı" adlı kitaptan alındı. Dilin toplum içindeki rolü ve önemi değerlendirilecektir. İncelenen atasözlerinde, dil ve sözün hangi amaçlar için ele alındığı alt başlıklar şeklinde gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Türk, Atasözü, Dil, Söz

Abstract

One of the common language and cultural elements among Turkic communities is our adages. Adages are stereotypes words that give advice in short and concise. Proverbs in a language are words that can maintain the society's worldview, experiences, culture and traditions, and expressive power for centuries. Proverbs can be transmitted for centuries without changing; sometimes it changes or disappears completely. Like idioms, proverbs can survive in dialects of the same language. Adages in the whole Turkic World spread over a wide area and reflect the common history and culture of the Turks. In this study, the proverbs of the Kyrgyz Turks, one of the important tribes of the Turkic world, about language and speech are discussed. The proverbs are taken from the book named "Kırgız Makal Lakaptarı" published in Kyrgyzstan in 1982. The role and importance of language in society will be evaluated. In the examined proverbs, the purposes for which language and speech are taken will be shown in the form of sub-headings.

Keywords: Kyrgyz, Turk, Adages, Language, Word

¹Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sos. Bil. Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Elazığ/TÜRKİYE. E-mail: tgokbayir@firat.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6563-9559>

1. Giriş

İnsanoğlu, karşılıklı haberleşme aracı olarak dili kullanmış ve dili duygu, düşünce, ses, şekil ve anlam yönünden biçimlendirmiştir (Özeren, 2019: 5). Bir milletin dili bize onun kültür ve dünya görüşünü yansıtır. Dil, bir milletin dış görünüşüdür. Hatta “milletin dili ruhudur; ruhu da dili” olarak belirtilir. Dil bir kültürün aynasıdır. Bunun yanı sıra milletin yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü ve bu toplumda yaşanmış olaylar üzerinde bilgimiz olmasa bile dilbilim incelemeleri, söz varlığı ve söz hazinesinin incelenmesiyle güvenilir bilgiler elde edilmesine yardımcı olur. Bir dilde çeşitli kavramlar, atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler gibi çeşitli unsurlar bulunur. Tek bir sözcük bile bir kültür varlığı olarak düşünülerek dilin inançları, gelenekleri, bireylerin aralarındaki davranış ve ilişkileri hakkında fikir verebilir (Aksan, 2020: 64-67). Örneğin, “Yörük at yemini artırır”, “At, sahibine göre eşer²”, “At ölür meydan kalır; yiğit ölür şan kalır”, “At beslenirken, kız istenirken” vb. atasözlerine bakıldığında, Türkler için tarih boyunca atın önemli bir yeri olduğu görülür (Aksan, 2020: I/38).

Atasözleri, toplumun dünya görüşünü, deneyimlerini, kültür ve geleneklerini, anlatım gücünü yüzyıllar boyunca devam ettirebilen sözlerdir. Kimi zaman değişime uğramadan yüzyıllar boyu aktarılabilirken; kimi zaman da değişikliğe uğrar ya da tamamen kaybolur. Deyimler gibi atasözleri de aynı dilin lehçelerinde varlığını sürdürür. Farklı lehçelerde benzer atasözleri ya da deyimlerin görülmesi, o dilin ürünü olduğunu gösterir. Türkçede “gülme dostuna, gelir başına” atasözü, Kazak Türkçesinde “Külme dosuğa, keler başına”; dert etmek (dert edinmek) deyiimi, Kazak Türkçesinde “Jüregine dert saluv/Jüregine dert tüsüv” (Arslan, Arslan 2019: 74) olarak neredeyse aynı şekilde görülmektedir (Aksan, 2006: 33).

Atasözleri, kalıplaşmış sözlerdir. Bu yüzden, bir atasözünün söz dizimini değiştiremeyiz. “Dost kara günde belli olur” atasözünü. “Kara günde dost belli olur.” diye değiştiremeyiz. Anlam aynı gibi görülse de söz diziminin değişikliği anlatımın bütünlüğünü bozar.

Atasözleri, birçok konuyu ele alır. Her atasözü genel bir kural ve belirli kavramlar içerisinde sınıflandırılır:

1. Tabiat olaylarının nasıl oluştuğunu anlatan atasözleri vardır: “Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır”, “Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür” gibi.
2. Sosyal olayların nasıl oluştuğunu anlatan atasözleri vardır: “Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür”, “Araba kırılınca yol gösteren çok olur” gibi.
3. Deneme ve mantık çerçevesi içerisinde öğüt veren atasözleri vardır: “Ayağını yorganına göre uzat”, “Bugünkü işini yarına bırakma” gibi.
4. Gelenek ve görenekleri ifade eden atasözleri vardır: “Dost başa bakar, düşman ayağa”, “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var” gibi (Aksoy, 1988).

Devim ve atasözleri, kalıplaşmış sözler olarak aynı görülse de biçim ve anlam açısından pek çok farklılıkları ele alır:

1. Atasözleri, bir gözlem ve tecrübe sonucunda ortaya çıkar ve zaman içerisinde herkes tarafından kabul görür. Yaşanmış olaylar kuşaktan kuşağa aktarılarak ders alınması amaçlanır. Deyimler ise yargı ifadesi taşımazlar. Bir olayı ya da bir durumu anlatmak, açıklamak veya ifade etmek amacıyla etkili anlatım yollarından yararlanan kalıplaşmış söz gruplarıdır. Devimler, benzetme ve kıyaslama yaparak durumu açıklar; atasözleri ise bir olay ya da durumu tecrübe ederek yargıya bağlar.

2. Atasözleri ve deyimler kalıplaşmıştır. Fakat kalıplaşma, her ikisinde de farklı biçimde görülür. Atasözlerindeki kalıplaşma, deyimlere göre çok daha azdır. Deyimlerde görülen

² eşer sözcüğünün yanında eşinir ve kişner biçimleri de vardır.

kalıplaşma ise başta, ortada ve sonda değişiklik gösterebilir. “Kulakları çınlasın” deyimini, bir cümlede “kulağını çınlattık” biçiminde geçebilir. Kazak Türkçesindeki “Et-jüregi eljiriv (acı çekmek, içi yanmak, sıkıntıya düşmek)” deyimini, “et-jüregi eziliv” (Arslan, Arslan 2019: 69) olarak da farklı görülebilir.

3. Devimlerin amacı, bir durum ya da olayı kalıp içinde etkili anlatım vollarını kullanarak belirtmek iken; atasözlerinininki ise öğüt vererek yol göstermektir (Sinan, 2001).

Bir dilden çıktığı halde pek çok dile yayılan sözcüklere dolaşıcı sözcük denilir. Seker (Hint), çay (Çince), kahve, biber hamak (İspanyolca) (Aydın, 2020: 6) vb. örnekler dolaşıcı sözcükler kategorisine girmektedir. Atasözleri de dolaşıcı sözcükler gibi bir ülkeden çıkıp çeşitli ülkelere yayılmıştır. Doğudan Avrupa’ya yayıldığı gibi komsuluk ve akrabalık ilişkileri ile bir dilden diğer dile de aktarılabilir. Bu yüzden, atasözlerinin ilk kez hangi dilde kullanıldığını söylemek zordur. Türkçede *Bahşiş atın dişine bakılmaz* atasözü, Fransızca’da *à cheval domé on ne regarde pas à la dent*; Almanca’da *Einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul* (Aksan, 2020: 39-40) şeklinde görülür. Farklı dillerde aynı atasözlerinin bulunması, atasözlerinin kökeninin belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Türk boyları ile atasözlerimiz arasındaki farklar bazen bir ses değişmesi, bazen birkaç kelime değişikliği ile diğer Türk lehçelerinde de karşımıza çıkar. Ele alınan atasözlerinde de Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesi arasında benzerlik görülmektedir. Örneğin: Türkiye Türkçesi “*Bedava sirke baldan tatlıdır*”; Kırgız Türkçesi *Bekerinen kepin tabılsa öliş gerek* (Bedava kefen bulunursa ölmek gerek)”, Türkiye Türkçesi “*İnsanın neresi acıyorsa canı oradadır*”; Kırgız Türkçesi *Ooru kayda bolso, can oşol cerde* (Ağrı neredeyse, canın oradadır) (Alkaya, 2001: 58). Türkiye Türkçesinde “Dil, kılıçtan keskindir” atasözü, Tatar Türkçesinde *Til-kılıçtan ütken*. Kazak Türkçesinde *Til – ağıstan ötkir*. Baskurt Türkçesinde *Til ağıstan ütkir*. Karakalpak Türkçesinde *Til kılıştan keskir*, Kırgız Türkçesinde de *Til kılıştan da ötkür* (Alkaya, 2021: 417-418) şeklinde görülmektedir. Bu önemli benzerlik, ortaklık hatta aynılıklar Türk insanının aynı kökten çıktığının, aynı kaynaklardan beslendiğinin en önemli kanıtıdır. Bu benzerlikler, Türklerin aynı kökten geldiğini ve aynı kaynaklardan beslendiğini gösterir. Ortak kültürel tutum ve davranışlar, hayatı algılama biçimindeki benzerlikler de Türk atasözlerinde görülebilir.

Atasözleri, terim olarak Türk dünyasında benzer adlarla anılır. Eskiden mesel, darb-ı mesel, durub-u emsal dediğimiz terimlere şimdi atasözü diyoruz. Azerbaycan Türkleri, Atalar sözü; Başkurtlar, makal, eytım, atalar hüzi; Kazaklar, makal, metel, nakıl; Kırgızlar, makal-lakap; Özbekler, makal; Tatarlar, atalar süzi, makal, eytım; Türkmenler, atalar sözi, nakıl; Uygurlar, makal; Kumuklar, atalar sözü; Çuvaşlar, vattisin semahi (yaşlılar sözü) (Alkaya, 2001: 58) gibi terimleri kullanır.

Kırgız Türklerinin asıl kitlesi Kırgızistan’da vasmaktadır. Yenisev ve Orhun Yazıtları’nda Kırgız Türklerinin çok eskiye dayanan Türk kavimlerinden olduğu belirtilir. Kırgız Türkleri, dünyanın en uzun destanı olarak bilinen Manas destanına sahip bir millettir. Böyle önemli bir destana sahip olmaları, köklü bir sözlü edebiyata sahip olduklarını göstermektedir.

Kırgız atasözleri ile ilgili ilk çalışma, Yudahin’in *Kirgizsko Russkiy Slovar’* (Moskva, 1940)’dır. Yudahin, tespit ettiği atasözlerini madde içinde Rusça çevirisiyle birlikte vermiştir. A. Battal Taymas, Yudahin’in sözlüğünü Türkiye Türkçesine aktarırken asıllarıyla beraber Rusça çevirilerini de aktarmıştır³. Bilgehan Atsız Gökdağ, Taymas’ın çalışmasından derlediği atasözlerini bir makale olarak yayınlamıştır⁴. İkinci çalışma ise, 1982 yılında Kırgızistan’da yayımlanan Şarşeke Usupbekov’a ait olan Kırgız Makal Lakaptarı’dır (Çelik Şavk, 2002: IX).

³ Kırgız Sözlüğü I-II, TDK Yay., 1945-1948 (1988), Ankara.

⁴ Kırgız Atasözleri, Türk Dünyası Araştırmaları Yay., Ağustos 1998, s. 129-168.

Usupbekov, çalışmasında birçok eser, dergi, gazete, ilgili kişi ve bu alanda söz söyleyenlerden alıntı yaptığını dile getirir (Usupbekov, 1982: 20).

Atasözü terimi için Kırgız Türkçesinde “Makal-lakap. makal. lakap” gibi terimler kullanılır. “Makal” sözü Arapça kökenli olup “söylemek, demek” anlamına gelir. Bazı düşünürler, makal terimi, iki cümleden; lakap terimi ise bir cümleden oluşur veya tam zıddı bir durumun söz konusu olduğunu söyler (Usupbekov, 1982: 9). Atasözleri kısaca, “*geçmiş kuşakların deney ve gözleme davalı havat tecrübelerini içeren, genel-geçer vargılar içeren, sözlü kültür mirasımız içinde yer alan yol gösterici ve öğüt verici, halka mal olmuş, anonim kalıp sözlerdir*” (Çam, 2018: 120).

Bu çalışmada, Kırgız Türkçesindeki dil ve söz ile ilgili atasözleri incelenecektir. İncelenen atasözleri, 1982 yılında Kırgızistan’da basılan “Kırgız Makal Lakaptarı” adlı kitaptan alınmıştır. Atasözlerinde dil ve söz farklı işlevleriyle ele alınarak mesajlar verir. Bu yüzden, aşağıda incelenen atasözlerinde, dil ve sözün hangi amaçlar için ele alındığı alt başlıklar şeklinde gösterilecektir. Kırgız Türklerine ait olan 300 atasözünün Türkiye Türkçesindeki karşılığı da parantez içinde verilmiştir.

2. İnceleme

2.1. Düşünce ve Söz İlişkisi

Dil, düşüncenin içinde var olup gün yüzüne öyle çıkarılmaktadır. Düşünce ve dil ayrılmaz bir bütündür. Bir Kırgız atasözünde bu durum, “Til oydun sandığı eken” (Dil fikrin sandığı gibidir) denilerek dil ve düşünce arasındaki ilişki ifade edilir (Özeren, 2019: 1-3). Kırgız atasözlerinde konuşmaya başlamadan önce iyi düşünülmesi gerektiği, düşünce ve sözlerin bir sonsuzluk serüveninde olduğu, ayrıntılı bir biçimde düşünmenin tatlı dile yol açtığı ve dilin, düşüncenin bir sandığı olduğu ifade edilir. “Ceerine mavda cavna. avtaarında mıktı ovlo” (KML, 1982: 140) (Yemeği yavaş çiğne, söyleyeceğini iyi düşün), “Oydun tübü çok, Sözdün çegi çok” (KML, 1982: 146) (Düşüncenin dibi yok, sözün sınırı yok), “Ooz biröö, kulak eköö, Bir süylösön on tınşa” (KML, 1982: 147) (Ağız bir tane, kulak iki tane, bir kere söylersen on defa dinle), “Taap süylögön tattuu süylöyt” (KML, 1982: 153) (Düşünerek konuşan tatlı konuşur), “Til oydun sandığı” (KML, 1982: 155) (Dil, fikrin sandığı gibidir). Yunus Emre’nin

Kelecilerün bişürgil yaramazunu şeşürgil

Sözün usula düşürgil, dimegil çağ ide bir söz (YED, 113) mısralarına bakıldığında da söylenecek sözün iyice düşünülerek seçilmesi gerektiği ve düşünülmeden söylenecek sözün insanı sıkıntıya sokacağı ifade edilir (Alkaya, 2021: 418). Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Tat. Uym süznı herkim bilmes, kişisine karap söyle (TMHE, 450) “Oyun/şaka sözü herkes bilmez, kişisine göre söyle. Kaz. Til tas jaradı, tas jarmasa, bas jaradı (KMM, s. 113) “Dil taş yarar; taş yarmasa, baş yarar”. Kkp. Qanazatın bolmasa, mingen atın tay bolsın. Sübeli söziñ bolmasa, Söyler söziñ az bolsın (KKF, s. 160) “Soylu/cins atın yoksa bindiğin atın tay olsun. Önemli sözün yoksa söylediğin sözün az olsun”. Baş. Bilgeniñdi höyleme, ni höylegeniñdi bil (MHE, s. 280) “Bildiğini söyleme, ne söylediğini bil”. (Alkaya, 2021: 419-420). *Osmanische Sprichwörter*⁵ adlı eserde ise Söfi fikr edüp söjlë. Seuzi fikr edoup seuilë. (266: 89) (Sözü fikredip söyle) (Böler, 2020: 294).

2.2. Doğru Söz-Yalan Söz

Uzun tecrübeler sonucunda kazanılan bilgi ve akli kısa ve özlü ifadeler yardımıyla dile getiren, yol gösterici, nasihat verici, bilgece söylenen kalıplaşmış sözler “atasözü” denir. Anonim olan bu sözler, sav; darb-ı mesel gibi adlar (Buran, 2015: 55-56) kullanılarak ifade edilmektedir. Ağızdan çıkan her sözün doğruluğu veya yanlış olması kişinin karakterini belli

⁵ H. Megiser tarafından 1865 yılında yazılan *Osmanische Sprichwörter* adlı kitap, atasözlerinin yardımıyla yabancılara Türk dilini öğretmek amacıyla yazılmış bir transkripsiyon metnidir (Böler, 2020: 289).

eder. “Ak söz ak colgo çıgat, Kara söz batkakka çıgat” (KML, 1982; 133) (Doğru söz doğru yola çıkarır, yalan söz bataklığa saplar), “İyri otursañ da tüz söylö” (KML, 1982; 140) (Eğri otursan da, doğruyu söyle), “Coldun tegizin bil, Sözdün negizin bil” (KML, 1982; 138) (Yolun düzünü bil, sözün aslını/özünü bil), Yalan söylemek insanın saygınlığını azaltır ve çevresindekiler tarafından güvenilir bir insan olmaktan çıkartır. Bu durum kişiyi, zor duruma sokar. “Kalp söz-candın düşmanı” (KML, 1982; 140) (Yalan söz insanın düşmanıdır). Daima doğruları söylemek ise insanların birbirine olan güvenini çoğaltır. Kırgız atasözlerinde geçen doğru veya yalan sözlerden şu şekilde bahsedilmektedir: “Kübölüü söz – nikelüü katın” (KML, 1982: 144) (Şahitler huzurunda söylenen söz nikâhlı kadın gibidir), “Maktoo – cetkiret, Çağım – öltüröt” (KML, 1982: 144) (Övgü kazandırır, iftira öldürür), “Kargış albay, alkış al” (KML, 1982: 141) (Beddua alma, hayır dua al). Yunus Emre,

Olmaz sözi dimezem ben ma'rifet ehline

Zira disem inanmaz agaçada bitdi karpuz (YED, 117) mısralarında, yalan söz söylemenin insana faydası dokunmayacağını ve kimsenin bu sözleri inanmayacağını söyler. Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Tat. Aş taşını irite, yalğan başını çirite (TXM, 448) “Aş taşı eritir, yalan başı çürütür”. Baş. Awızın qıyır bulha la, hüžin tura bulm! (MHE, 279) “Ağzım eğri olsa da, sözün doğru olsun” (Alkaya, 2021: 430-432).

2.3. Anamlı Söz-Gereksiz ve Boş Söz

Kişi, konuşmasına göre değerlendirilir. Kişi, sözünü ölçüp biçerek gereken durumda konuşmalıdır. Bu yüzden, ağızdan çıkan her sözün kullanılacağı zaman ve yerin çok iyi tespit edilmesi gerekir. Bu tip sözlerle atasözlerinde “akıllı söz”, “hikmetli söz” veya “manalı söz” denilir. Atasözlerinde anlamlı ve gereksiz/boş sözün önemi fazlasıyla vurgulanmaktadır (Alkaya, 2006: 93-94). Kırgız atasözlerinde anlamlı sözlerden bazıları: “Az süylösöz saz süylö” (KML, 1982; 133) (Az konuş, öz konuş), “Köpkön cigit köp süylöyt, Çeçen cigit ep süylöyt” (KML, 1982: 143) (Hadsiz yiğit boş konuşur, Hatipler akıllıca konuşur), “Köp söz - kömür, az söz – altın” (KML, 1982: 143) (Çok söz kömür, az söz altındır), “Köp bilgen az süylöyt, Az bilgen köp söz süylöyt” (KML, 1982: 143) (Çok bilen az konuşur, az bilen çok konuşur); gereksiz/boş sözlerden bazıları ise şu şekilde ifade edilir: “Koydon koydun nesi artık, kol başınday eti artık. Erden erdin nesi artık, eptep aytkan sözü artık” (KML, 1982: 142) (Koyundan koyunun nesi fazla, kol kadar eti fazla. Erkekten erkeğin nesi fazla, biri ötekinden sözü fazla), “Kuru suudan may çıkpıyt, Kuru sözdön maani çıkpıyt” (KML, 1982: 144) (Boş/kuru sudan yağ çıkmaz, boş sözden anlam çıkmaz), “Kep salbagın mañızga, keybir kılat başındı” (KML, 1982: 142) (Boşboğaza söz söyleme, başını ağrıtır). Yunus Emre,

Söze yol yok durur kim söylene boş

Meger söz hak ola hem hak ola gûş (RN, 128) mısralarında, boş sözün gereksiz olduğunu vurgular. Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Tat. Akıllı kişiden akıllı söz çıkar (TXM, 452) “Akıllı kişiden akıllı söz çıkar”. Sözge söz kelgende söylemese sözdin atası öledi (KMM, s. 112) “Sözün söylenecek zamanı geldiğinde söylenmezse sözün atası ölür”. Baş. Az hüžzen meğene sığır, küp hüžzen bele sığır (MHE, s. 278) “Az sözden anlam çıkar, çok sözden bela çıkar” (Alkaya, 428-430).

2.4. Sözün İşle Pekiştirilmesi

Halk atasözlerinde, sözün söylenmekle kalmamasını, söylenen sözün uygulamaya geçirilmesini bekler. Dilden geliyorsa, elinden geleni yapmalısın (Alkaya, 2006: 93). Atasözlerinin en önemli özelliklerinden birisi, eğitmektir. Atasözlerinde, sözün değil, yapılan işlerin önemli olduğu vurgulanır. Kırgız Türkçesinde, az söz ile çok iş yapıldığı “Sözü azdın işi saz” (KML, 1982: 151) (Sözü az olanın işi öz olur); yetenekli birinin eline verilen işi bitirdiği, söyleyecek sözü olanın ise sözü konuştuğu/bitirdiği “Ebi bar iş bütüröt, Kebi bar söz bütüröt” (KML, 1982: 159) (Becerikli olan iş bitirir, söyleyecek sözü olan söz bitirir/konuşur); söze

gelince kahraman, işe gelince beceriksiz “Sözcü baatır işke bakır” (KML, 1982: 150) (Söze gelince batur, işe gelince beceriksiz) atasözleri ile ifade edilmektedir. Yunus Emre,

‘Âriflerden nişân budur her gönülde hâzır ola

Kendüyi teslim eyleye sözde kıl u kâl olmaya (YED, 23) mısralarında, kişinin gerçek nişanının kendisini gerçek anlamda Hakk’a teslim etmesi olduğunu, yoksa söylediği şeylerin sadece sözde kalıp dedikodudan ibaret olacağını vurgular. Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Tili bilen hava kıynıy, hava kıynap tamak tuymıy (TMHE, 440) “Dil ile hava döver, hava dövmekle karın doymaz”. Kkp. Qırı sözden mâni şıqpas, qırı suwdan may şıqpas (KKF, s. 157). “Kuru/boş sözden anlam/mana çıkmaz, boş/sade sudan yağ çıkmaz” (Alkaya, 2021: 426-428).

2.5. Sözün Önemi/Sözünde Durmak

İnsanların toplumda değer görmesi, ağızdan çıkan sözlerini yerine getirmesiyle doğru orantılıdır. Bir toplumda verilen sözün yerine getirilmesi, kanun hükmündedir (Alkaya, 2006: 93). Atasözlerinde, verilen sözün tutulması gerektiği açıkça yansıtılmaktadır. Kişilerin ağızdan çıkan her sözün kendisine ait olduğu, birden fazla söz verilmesinin sıkıntılar doğuracağı, ağızdan çıkan sözün bir daha geri dönüşünün olmayacağı Kırgız atasözlerinde şöyle ifade edilir: “Söz kuş emes, oozdon çıksa karmatpayt” (KML, 1982: 150) (Söz kuş değildir, ağızdan çıkarsa yakalatmaz), “Sözü ekinin – işi da çekir” (KML, 1982: 152) (İkili konuşanın işi de kötüdür), “Çırayluu közünön emes sözünön” (KML, 1982: 158) (Güzel gözünden değil, sözünden (bilinir), “Et kaynasa şorpo cok, Eki sözdün biri cok” (KML, 1982: 159) (Et kaynasa çorba yok, iki sözden (vaatten) biri yok); Sözünü söyle, pesinden gözetle “Sözdü sözdö, artnan közdö” (KML, 1982: 151). Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Kaz. Köne söz - jana sözdün qazığı (KMM, s. 108) “Önceki söz şimdiki sözün direğidir”. Baş. Yeş gümir, eytken hüž, atqan uq — kirı qaytmay (MHE, s. 282) “Genç ömür, söylenen söz, atılan oktur, geri dönmez” (Alkaya, 425-426). Bekir Sıdkı Çobanzade, Müslüman olmasına rağmen “Men Tatar kedayman, tilimniñ kulu” sözüyle dilinin kulu olduğunu çekinmeden belirtir ve ana diline olan bağlılığını yansıtır (Gökbayır, 2021: 202). *Osmanische Sprichwörter* adlı eserde ise Söfynyn eri öl. Seuzynyn eri ol. (265: 89) (Sözünün eri ol) (Böler, 2020: 295).

2.6. Dilin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Bir toplumda kişinin üslubu, saygınlık kazandırabilmesinin yanında olumsuz bir etki de yaratabilir. Bu kişiye göre değişmektedir. Bu doğrultudaki atasözlerinde genellikle birinci cümlesinde dilin olumlu yanları; ikinci cümlesinde ise dilin olumsuz yanları ifade edilmektedir. Dilin bazen bal gibi tatlı bazen de zehir gibi acı olduğu söylenilir. Bu doğrultuda, Kırgız atasözlerinde olumlu ve olumsuz atasözlerinin nelere yol açtığı şu şekilde verilmektedir: “Tilden bal da tamat, uu da tamat” (KML, 1982: 155) (Dilden bal da damlar, zehir de damlar), “Cumşak aytkan mesel söz, muz cüröktü eritet” (KML, 1982: 139) (Tatlı dille söylenen söz, buz gibi yüreği eritir), “Mitaamdığı tülküdüydün, Tili zaar cılanday bolot” (KML, 1982: 146) (Tilki gibi kurnaz/dolandırıcı olanın dili zehirli yılan gibi olur), “Cıluu söz cılatat, suuk söz muzdatat” (KML, 1982: 139) (Tatlı söz ısıtır, soğuk söz soğutur), “Betke aytkan sözdün zaarı cok” (KML, 1982: 135) (Yüze karşı söylenen sözün zararı olmaz), “Bir ooz söz cürök caralayt, bir ooz söz abiyir karalayt. bilinbey turup adamga, bir ooz söz ooru darılayt” (KML, 1982: 135) (Bir çift söz kalbi yaralar, bir çift söz vicdanı karalar, farkında olmadan ağızdan çıkan bir çift söz ise hastayı iyileştirir), “Tuugan katarı kuçaktaştırğan – til, Duşman katarı bıçaktaştırğan – til” (KML, 1982: 156) (Kardeş gibi kucaklaştıran da dil, düşman gibi bıçaklaştıran da dil). Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Tat. “Açı til zeher, tatlı til şiker (TMHE, 435) “Acı dil zehir, tatlı dil şekerdir”. Kır. Kar. Tatlı til yılanı yuvadan çıkarır, yaman til insanı-imandan (KAS, 49) “Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır; kötü dil ise, insanı imanından” (Alkaya, 2021: 423-425). *Osmanische Sprichwörter* adlı eserde ise Sert sirkê gendý kabinâ farâr edêr. (253: 85) (Sert sirke kendi kabına zarar eder) (Böler, 2020: 293).

2.7. Dil ve Sözün Gücü

Atasözlerinde geçen dil ve söz kavramları, toplumu iyi tanımaya ve ilişkilerin güçlenmesine yardımcı olur. Dil ve söz karşılıklı ilişki içindedir. Dil içinde sözün güçlü bir şekilde kullanılması, toplum arasında en etkili silah olarak görülür. Bir söz dilden alınarak kullanılabilirken; dil de sözden hareketle var olur (Barthes, 1993: 26-27). Bu yüzden, toplumdaki bireylerle iletişim kurmak için dil ve sözün gücünden yararlanırız. Kişilerin kendisi yaşlansa da sözlerinin asla yaşlanmadığı, sözlerin ilk günkü gibi kaldığı, ölçülü bir şekilde ifade edilen sözlerin daima yerine ulaştığı ve sözün derin anlamlar içerdiği görülür. “Közdön atkan ok taamay, Orunduu aytkan kep taamay” (Nişan alıp atılan ok hedefine varır, zamanında söylenen söz yerine varır). Dil, iletilerin karşıya aktarılmasını sağlar ve etkileşim sürecini başlatmış olur. Dış dünyayı sembolleştirme ve sembollerden ileti oluşturma yeteneği kazandıran dil, varlıklarla onların zihinlerindeki karşılığı arasında köprü vazifesi görür (Yalçın, Şengül, 2007: 767). Bu durumlar, Kırgız atasözlerinde açık bir şekilde belirtilir: “Adamın özü kartaysa da sözü kartaybayt” ((KML, 1982; 132) (İnsanın özü yaşlansa da sözü yaşlanmaz), “Cakşı söz candın eşigi (KML, 1982; 137) (İyi söz ruhun anahtarındır)”, “Közdön atkan ok taamay, Orunduu aytkan kep taamay” (KML, 1982: 143) (Nişan alıp atılan ok hedefine varır, zamanında söylenen söz yerine varır) (KML, 1982: 143), “Kıska söz tüyündü bolot” (KML, 1982: 145) (Kısa söz, düğümlü olur), “Mastın küçü tilinde” (KML, 1982: 146) (Sarhoşun gücü dilindedir), “Söz – cip, kanday sozso kete beret” (KML, 1982: 149) (Söz ip gibidir, ne kadar uzatırsan, o kadar gider), “Söz – sööktön (öpködön) ötöt, Tayak – etten ötöt” (KML, 1982: 150) (Söz kemiğe dokunur, dayak ete dokunur, çabuk unutulur). *Osmanische Sprichwörter* adlı eserde ise Söjlemek gümüş isè söjlememèk altındır. Seuilemek gumuch içè seuilememek altındır. (267: 89) (Söylemek gümüş ise söylememek altındır). Thatlú dil jerdèn jilaní tschykarúr. Thätlu dil ierden üiláni tchyqarur. (284: 93) (Tatlı dil yerden yılanı çıkarır) (Böler, 2020: 294-296).

2.8. Dil ve Kişilik İlişkisi

Atasözlerinde zengin bir dil kültürüne sahip olmak çok önemlidir. Atasözlerinin içindeki derin anlam sayesinde insanların kişiliği hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Kişinin karakteri soğuk olabildiği gibi sözleri de yanlış ve sıkıntılı olabilir. Kişi, iyi biriyse ölçülü konuşup saygı gösterir; kötü biriyse ölçüp biçmeden konuşarak küçümser. Kişi iyiyse düşünüp mantıklı konuşur, kötüyse düşünmeden köpek gibi havlayarak konuşur. Kişinin dilini nasıl kullandığı bize karakterini de yansıtır. Kazaklarda “Öşekşiniñtili qışıp turadı.” “Jılanıñ tili ayır, jılan minezdi adamıñ sözi ayır” (Alkaya, Akman, 2020: 386) atasözleri de bize bunu yansıtır. Bu durum Kırgız atasözlerinde açık bir şekilde belirtilmektedir: “Biröönün özü suuk, biröönün sözü suuk” (KML, 1982; 136) (Birinin kendisi soğuk, birinin sözü soğuk), “Baatır bolmok – mañdaydan, çeçen bolmok – tañdaydan” (KML, 1982; 134) (Batur olmak kaderden, hatip olmak damaktan/dilden gelir), “Cakşı – sıylayt dili menen, caman kıynayt tili menen” (KML, 1982; 137) (İyi insan kalbi ile saygı gösterir, kötü insan dili ile eziyet eder), “Cakşı– sözdü taap süylöyt, caman adam kaap süylöyt” (KML, 1982; 137) (İyi insan sözü düşünerek söyler, kötü insan saldıracak söyler), “Camandın özü korkok, sözü çorkok” (KML, 1982; 138) (Kötünün kendisi korkak, sözü işe yaramaz olur). İfade edilen atasözlerinde görüldüğü gibi, insanların konuştuğu şeyler karakterleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Yunus Emre,

Taş gönülde ne biter dilinde agu düter

Niçe yumşak söylese sözi savaşa benzer (YED, 83) mısralarında, taş kalpli insanların dilinden zehir saçtığı, güzel konuşsa da sözünün savaşa benzediği belirtilir. Konuyla ilgili Türk lehçelerindeki diğer atasözleri de şu şekildedir: Tat. “Akılı kıskanıñ tili ozım (TMHE, 435) “Akl kısanın dili uzundur”. Kkp. Söz mánisin bilmegen, sözdü özine keltirer. Gül mánisin bilmegen, şaqasına zil keltirer (KKF, s. 152). “Sözün anlamını/manasını bilmeyen sözü özüne getirir. Gülin değerini bilmeyen budağma zarar getirir (Alkaya, 2021: 422-423).

3. Sonuç

1. Bir milletin dili bize onun kültür ve dünya görüşünü yansıtır. Milletın dili, ruhu; ruhu da dilidir. Dil, bir kültürel ayna görevini oluşturur. Tek bir sözcük bile bir kültür varlığı olarak düşünülerek dilin inançları, gelenekleri, bireylerin aralarındaki davranış ve ilişkileri hakkında fikir verebilir. Bir dilde çeşitli kavramlar, atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler gibi çeşitli unsurlar bulunur. Atasözleri, toplumun dünya görüşünü, deneyimlerini, kültür ve geleneklerini, anlatım gücünü yüzyıllar boyunca devam ettirebilen sözlerdir. Kimi zaman değişime uğramadan yüzyıllar boyu aktarılabilirken; kimi zaman da değişikliğe uğrar ya da tamamen kaybolur. Bu doğrultuda, incelenen atasözlerinde dilin ve sözün önemi vurgulanırken duygu ve düşünce yapımızı yansıttığı da açıkça görülmektedir.

2. Dil ve Söz başlığı altında ele alınan atasözü sayısı toplam 300'dür. Kaynak kitap olarak 1982 yılında Kırgızistan'da basılan *Kırgız Makal Lakaptarı* adlı eser kullanılmış ve künyesi kaynakça kısmında belirtilmiştir.

3. Dil ve Söz genel başlığı altında ele alınan atasözleri, kendi içinde Düşünce ve Söz İlişkisi, Doğru Söz-Yalan Söz, Anlamlı Söz-Gereksiz ve Boş Söz, Sözün İşle Pekiştirilmesi, Sözün Önemi/Sözünde Durmak, Dilin Olumlu ve Olumsuz Etkileri, Dil ve Sözün Gücü, Dil ve Kişilik İlişkisi olmak üzere sekiz alt başlıkta incelenmiştir. Ele alınan alt başlıklar dışında eksik bırakılan bazı noktalar olabilir.

4. Dil ve Söz, Kırgız Türklerinin atasözlerine makalede ele alınan başlık sırasıyla şu şekilde yansımıştır: *Düşünce ve Söz İlişkisi*, "Ceeriye mayda çayna, aytaarımda mıktı oylo" (KML, 1982; 140) (Yemeği yavaş çiğne, söyleyeceğini iyi düşün), "Oydun tübü çok, Sözdün çegi çok" (KML, 1982: 146) (Düşüncenin dibi yok, sözün sınırı yok). *Doğru Söz-Yalan Söz*, "Ak söz ak colgo çıgat, Kara söz batkakka cıgat" (KML, 1982; 133) (Doğru söz doğru yola çıkarır, yalan söz bataklığa saplar), "İyri otursañ da tüz söylö" (KML, 1982; 140) (Eğri otursan da, doğruyu söyle). *Anlamlı Söz-Gereksiz ve Boş Söz*, "Az süylösöñ saz süylö" (KML, 1982; 133) (Az konuş, öz konuş), "Köp bilgen az süylöyt, Az bilgen köp söz süylöyt" (KML, 1982: 143) (Çok bilen az konuşur, az bilen çok konuşur). *Sözün İşle Pekiştirilmesi*, "Sözü azdım işi saz" (KML, 1982: 151) (Sözü az olanın işi öz olur). *Sözün Önemi/Sözünde Durmak*, "Çırayluu közünön emes sözünön" (KML, 1982: 158) (Güzel gözünden değil, sözünden (bilinir). *Dilin Olumlu ve Olumsuz Etkileri*, "Cumşak aytkan mesel söz, muz cüröktü eritet" (KML, 1982; 139) (Tatlı dille söylenen söz, buz gibi yüreği eritir). *Dil ve Sözün Gücü*, "Adamdın özü kartaysa da sözü kartaybayt" ((KML, 1982; 132) (İnsanın özü yaşlansa da sözü yaşlanmaz). *Dil ve Kişilik İlişkisi*, "Biröönün özü suuk, biröönün sözü suuk" (KML, 1982; 136) (Birinin kendisi soğuk, birinin sözü soğuk).

5. Atasözlerine bilimsel olarak değerlendirmek gerekir. Bu doğrultuda, atasözleri incelendiğinde dil ve sözün farklı işlevleriyle ele alınarak mesajlar verdiği görülmektedir. Ele alınan çalışmada, her iki lehçe de farklı bölgelerde konuşuluyor olmasına rağmen aynı temada atasözlerinin görülmesi, benzer kültür ve geleneklere sahip olduğumuzu gösterir.

6. Aşağıda verilen 300 atasözünün daha iyi anlaşılması için Türkiye Türkçesindeki karşılıkları tırnak içerisinde verilmiştir.

Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri

1. Adam alasmın, söz alası caman, Ot çalasmın, söz çalası caman. “İnsanın alacasından, sözün alacası kötü, yarım yamalak yanan ateşten belli belirsiz/eksik söz kötü.” (KML, 1982; 132)
2. Adamdın körkün köz açat, adamdın köönün söz açat. “İnsanın güzelliğini göz açar, gönlünü ise söz açar.” (KML, 1982; 132)
3. Adam köñlünön azat, tilinen cazat. “İnsan gönlüyle azar, diliyle yanılır/yoldan çıkar.” (KML, 1982; 132)
4. Adam sözge baylanat, Ayban çöpkö baylanat. “İnsan sözle bağlanır, hayvan otlar bağlanır/dizginlenir.” (KML, 1982; 132)
5. Adam tilinen tabat. “İnsan dilinden bulur.” (KML, 1982; 132)
6. Adamdın özü kartaysa da sözü kartaybayt. “İnsanın kendisi yaşansa da sözü yaşlanmaz.” (KML, 1982; 132)
7. Adamzaadanı cakşısı söz atman tüşüröt. “İnsanoğlunu tatlı dil atından indirir.” (KML, 1982; 132)
8. Adilet söz açuu. “Doğru söz, acıdır.” (KML, 1982; 133)
9. Az süylösöñ saz süylö. “Az konuş, öz konuş.” (KML, 1982; 133)
10. Adamdı sözünön taaniyt. “İnsan, sözünden tanınır.” (KML, 1982; 133)
11. Aytkan – ayıptuu, aytpagan – küyüttü. “Söyleyen suçlu, söylemeyen ise kederlidir.” (KML, 1982; 133)
12. Aytkan söz – alışkan kol. “Söylenen söz sıkışılan eldir.” (KML, 1982; 133)
13. Aytmayınça kim bilet, aytmayınça kim köröt. “Söylemeyince kim bilir, söylemeyince kim görür?” (KML, 1982; 133)
14. Aytsa cürökkö, çapsa bilekke. “Söz kalbe dokunur, dayak bileğe dokunur.” (KML, 1982; 133)
15. Aytsañ tiliñ küyöt, Aytpasañ diliñ küyöt. “Söylersen dilin yanar, söylemezsen gönlün/için yanar.” (KML, 1982; 133)
16. Aytılğan söz – atılğan ok, Eköö birdey kayrılbayt. “Söylenen söz atılan bir oktur. İkisi de aynı, geri dönmez.” (KML, 1982; 133)
17. Aytıp kaçkan caman, Aytıp cazgan caman. “Söyleyip kaçan da kötü, söyleyip suçlu çıkan da kötü.” (KML, 1982; 133)
18. Aytıp kılğan iştin ayıbı cok. “Söylenerek/haber verilerek yapılan işin ayıbı olmaz.” (KML, 1982; 133)
19. Ayılga kelgen böz arzan, Oozgo kelgen söz arzan. “Köye gelen bez, ağza gelen söz ucuz olur.” (KML, 1982; 133)
20. Ayıñ kep – ayıldı iritet. “Kötü söz köyü bozar.” (KML, 1982; 133)
21. Ak söz ak colgo çıgat, Kara söz batkakka çıgat. “Doğru söz doğru yola çıkarır, yalan söz bataklığa saplar.” (KML, 1982; 133)
22. Ak söz – akıl söz. “Doğru söz, makul sözdür.” (KML, 1982; 133)
23. Ar kim öz sözünön sımdalat. “Herkes kendi sözüyle sınanır.” (KML, 1982; 134)

24. Arkandın uzununu cetet, sözdün kıskası ötöt. “Halatın uzununu, sözün kıskası makbuldür.” (KML, 1982; 134)
25. At miktısı kermeye, Akın miktısı termede. “Atın iyisi direğe bağlıyken, ozanın iyisi şiir söylerken belli olur.” (KML, 1982; 134)
26. Açuu til tattuu turmuştu buzat. “Acı dil, tatlı hayatı bozar.” (KML, 1982; 134)
27. Açuu til – cılandın zaarı, tattuu til – cürökkö darı. “Acı dil yılanın zehridir, tatlı dil ise – kalbin ilacıdır.” (KML, 1982; 134)
28. Aştın daamı tuzunda. Adamdın daamı tilinde. “Yemeğin tadı tuzunda, insanın tadı dilindedir.” (KML, 1982; 134)
29. Ayak (but) cügürügü aşka, ooz (til) cügürügü başka. “Hızlı koşan yemeğe, çok konuşan başa.” (KML, 1982; 134)
30. Ayaktuuga col berbegen, oozduuga söz berbeyt. “Yolcuya yol vermeyen, ağzı olana söz vermez.” (KML, 1982; 134)
31. Baatır baatırdı közünön taaniyt, çeçen⁶ çeçendi sözüönön taaniyt. “Batur, baturu gözünden tanır, hatip, hatibi sözünden tanır.” (KML, 1982; 134)
32. Baatır bolmok – mañdaydan, çeçen bolmok – tañdaydan. “Batur olmak kaderden, hatip olmak damaktan/dilden gelir.” (KML, 1982; 134)
33. Baatır coodo taanilat, çeçen doodo taanilat. “Batur savaşta tanınır, hatip davada tanınır.” (KML, 1982; 134)
34. Bassağ butuña etiyat bol, süylösöñ tiliñe sak bol. “Yürürken ayağına, konuşurken diline dikkat et.” (KML, 1982; 135)
35. Baş kesmek bar, til kesmek cok. “Baş kesmek var, dil kesmek yok.” (KML, 1982; 135)
36. Betke aytkan sözdün zaarı cok. “Yüze karşı söylenen sözün zararı olmaz.” (KML, 1982; 135)
37. Bilgendi aytuudan tartınba. “Bildiğini söylemekten çekinme.” (KML, 1982; 135)
38. Bir aytkanın eki aytkan, töp aytpay sözün çeki aytat. “Bir söylediğini ikinci kez söyleyen, sözün doğrusunu/aslını söylemeden yanlışını söyler.” (KML, 1982; 135)
39. Bir ooz söz cürök caralayt, bir ooz söz abiyir karalayt. Bilinbey turup adamga, bir ooz söz ooru darılayt. “Bir çift söz kalbi yaralar, bir çift söz vicdanı karalar, farkında olmadan ağızdan çıkan bir çift söz ise hastayı iyileştirir.” (KML, 1982; 135)
40. Bir oozdon çıkkan söz, miñ oozgo cayılat. “Bir ağızdan çıkan söz, bin ağza yayılır.” (KML, 1982; 135)
41. Bir sap ırdan bir kap çır da çıgat. “Bir satır şiirden bir çuval kavga da çıkar.” (KML, 1982; 135)
42. Bir söz bar – oozgo algıs, bir söz bar – izdese tapkıs. “Bir söz var ağza alınmaz, bir söz var arasan bulunmaz.” (KML, 1982; 135)
43. Biröö buzup aytat, biröö tüzöp aytat. “Birisini bozarak söyler, birisini düzelterek söyler.” (KML, 1982; 135)
44. Biröönün at kötörgüs bözü bar, biröönün at kötörgüs sözü bar. “Birisinin atın bile taşıyamayacağı bezi var, birisinin atın bile kaldıramayacağı sözü var.” (KML, 1982; 135)

⁶ çeçen: söz ustası; hakim (akıllı) (Yudahin, 1994: 258).

45. Biröönün közünön, biröönün sözünön. “Birini gözünden, birini de sözünden tanırsm.” (KML, 1982; 136)
46. Biröönün özü baatır, biröönün sözü baatır. “Birinin kendisi batur, birinin de sözü batur.” (KML, 1982; 136)
47. Biröönün özü suuk, biröönün sözü suuk. “Birinin kendisi soğuk, birinin sözü soğuk.” (KML, 1982; 136)
48. Bozodogu söz bokko carabayt. “Boza içerken söylenen söz bir boka yaramaz.” (KML, 1982; 136)
49. Buluttan çıkan kün – açuu, Camandan çıkan söz – açuu. “Bulutların arasından çıkan güneş yakıcı olur, kötünden çıkan söz acı olur.” (KML, 1982; 136)
50. Bura süylögön söz külöörgö cakşı, bulkungan⁷ at mineerge cakşı. “Şakayla karışık söylenen söz gülmek için iyidir; çevik at da binmek için iyidir.” (KML, 1982; 136)
51. Butunan müdürülgön turat, tilinen müdürülgön turbayt. “Ayağı tökezleyen kalkar, dili tökezleyen/sürçen kalkamaz.” (KML, 1982; 136)
52. Daanalık menen kıskalık – sözdün körkü. “Akıllılık ve özlük sözün güzelliğidir.” (KML, 1982; 136)
53. Dalili çok söz – çala küygön çıçala. “Kanıtı olmayan söz yarım yanmış odun parçası gibidir.” (KML, 1982; 136)
54. Dımak ördö bolso, ooz baatır bolot, til tekeber aytat. “Arzusu yüksekseyse, ağız pervasız olur, dil ise kibirli konuşur.” (KML, 1982; 136)
55. Tattuu tilden çañ çıkpayt. “Tatlı dilden toz çıkmaz.” (KML, 1982; 136)
56. Cakşı atka bir kamçı, caman atka miñ kamçı. “İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı” Cakşı kişiğe bir söz, caman kişiğe miñ söz. “İyi insana bir söz, kötü insana bin söz.” (KML, 1982; 136)
57. Cakşı kep – candın azığı, Caman kep – candın kazığı. “İyi söz ruhun gıdası, kötü söz ruhun belası.” (KML, 1982; 137)
58. Cakşı söz candın eşigi. “İyi söz ruhun anahtarıdır.” (KML, 1982; 137)
59. Cakşı sözdü ayban da tüşünöt. “İyi sözü hayvan bile anlar.” (KML, 1982; 137)
60. Cakşı– sözdü taap süylöyt, caman adam kaap süylöyt. “İyi insan sözü düşünerek söyler, kötü insan saldırarak söyler.” (KML, 1982; 137)
61. Cakşı – sözü menen soorotot, caman tokmogu menen ıylatat. “İyi adam, sözü ile teselli verir; kötü adam, tokmağı ile ağlatır.” (KML, 1982; 137)
62. Cakşı – sıylayt dili menen, caman kıynayt tili menen. “İyi insan kalbi ile saygı gösterir, kötü insan dili ile eziyet eder.” (KML, 1982; 137)
63. Cakşımı söz öltüröt, camandı tayaq öltüröt. “İyi söz öldürür, kötüyü dayak öldürür.” (KML, 1982; 137)
64. Cakşının sözü taş eritet, camandın sözü baş çiritet. “İyinin sözü taşı eritir, kötünün sözü başı çürütür.” (KML, 1982; 137)
65. Caman coldoş coogo aldrat, caman söz doogo kaltırat. “Kötü arkadaş, düşmana teslim eder; kötü söz başa iş açar.” (KML, 1982; 137)

⁷ *bulkun-*: depren-; koparcasına sallan-, çalkan-; *bulkunup köldü tolkutat*, *silkinip eldi korkutat* “kurtulmaya çabalyor, göl dalgalanıyor, silkiniyor, halkı korkutuyor (Yudahin, 1994: 145).

66. Caman kızdın sözdörü, kök celkege urganday. “Kötü kızın sözleri, açık enseye vurmak gibidir.” (KML, 1982; 137)

67. Camanga aytkan söz kulaktın sırtında kalat, cakşığa aytkan söz cüröktö kalat. “Kötüye söylenen söz kulak arkasında kalır, iyiye söylenen söz kalpte kalır.” (KML, 1982; 137)

68. Camanga kep aytam dep, sözüñdü ayıp kılbağın. “Kötüye akıl vereceğim diye sözünü boşa harcama.” (KML, 1982; 137)

69. Camandın bergen aşman, cakşının aytkan sözü artık. “Kötünün verdiği yemektense iyinin söylediği söz daha iyidir.” (KML, 1982; 138)

70. Camandın miñ sözü, cakşının bir sözünö tatıbayt. “Kötünün bin sözü, iyinin bir sözü etmez.” (KML, 1982; 138)

71. Camandın özü korkok, sözü çorkok. “Kötünün kendisi korkak, sözü işe yaramaz olur.” (KML, 1982; 138)

72. Camandın özü tartuu, Cakşının sözü tartuu. “Kötünün özü, iyinin ise sözü hediye.” (KML, 1982; 138)

73. Camandın sözün talaşıp, cakşı menen araz bolbo. “Kötünün sözüyle hareket edip iyi ile kötü olma.” (KML, 1982; 138)

74. Cel söz canga darı bolboyt. “Boş söz cana derman olmaz.” (KML, 1982; 138)

75. Cıgittin sözü ölgönçö, özü ölsün. “Yiğidin sözü öleceğine, özü ölsün.” (KML, 1982; 138)

76. Cıpti kesseñ uzun kes, kepti salsañ kısa sal. “İpi kesersen uzun kes, konuşacaksın kısa konuş.” (KML, 1982; 138)

77. Col kuugan – kaznaga colugat, kep kuugan – balaaga colugat. “Yolu takip eden hazineye, söz/dedikodu peşinde koşan belaya rastlar.” (KML, 1982; 138)

78. Colbors izinen kaytpayt, cıgit sözünön kaytpayt. “Kapan izinden dönmez, yiğit sözünden dönmez.” (KML, 1982; 138)

79. Coldun tegizin bil, sözdün negizin bil. “Yolun düzünü bil, sözün aslını/özünü bil.” (KML, 1982; 138)

80. Coor semirse baş berbeyt, caman süylösö söz berbeyt. “Sırtı yaralı at etlenirse sahibini dinlemez, kötü konuşursa söz vermez.” (KML, 1982; 139)

81. Corto albagan (cürö albagan) col buzat, ayta albagan söz buzat. “Yürüyemeyen yolu bozar, konuşamayan sözü bozar.” (KML, 1982; 139)

82. Cumşak aytkan mesel söz, muz cüröktü eritet. “Tatlı dille söylenen söz, buz gibi yüreği eritir.” (KML, 1982; 139)

83. Cüzdün körkü sakal, sözdün körkü makal. “Yüzün güzelliği sakal, sözün güzelliği ise atasözüdür.” (KML, 1982; 139)

84. Cüktün öz teñi, Teñtuştun öz kebi. “Yükün kendi dengi, akranların kendi sözü vardır.” (KML, 1982; 139)

85. Cürök sırrı tilden çıgat. “Kalbin sırrı ağızdan çıkar.” (KML, 1982; 139)

86. Cılkıdan oosañ calın karma, uydan oosañ müyüzün karma, kişiden oosañ oozuñdu karma. “Attan düşersen yelesini tut, inekten düşersen boynuzunu tut, insandan kötülük görürsen ağzını tut.” (KML, 1982; 139)

87. Cıluu söz cılıtat, suuk söz muzdatat. “Tatlı söz ısıtır, soğuk söz soğutur.” (KML, 1982; 139)

88. Cılımcı sözdün cıdı caman. “Bozuk sözün kokusu kötü olur.” (KML, 1982; 139)
89. Cırtık üydü cel tabat, kalpıcı sözdü el tabat. “Yırtık çadırı yel bulur, yalan sözü halk bulur.” (KML, 1982; 140)
90. Ceeriçe mayda çayna, aytaarında mıktı oylo. “Yemeği yavaş çiğne, söyleyeceğini iyi düşün.” (KML, 1982; 140)
91. İyne közünön smat, uy müyüzünön smat, adam – sözünön smat. “İğne gözünden, inek boynuzundan, insan sözünden kırılır.” (KML, 1982; 140)
92. İyri otursañ da tüz söylö. “Eğri otursan da doğruyu söyle.” (KML, 1982; 140)
93. İlimdin padişası – akıl, Sözdün padişası – makal. “İlmin padişahı akıl, sözün padişahı atasözüdür.” (KML, 1982; 140)
94. İriğen oozdon çirigen söz çıgat. “Bozuk ağızdan çürük söz çıkar.” (KML, 1982; 140)
95. İçteğini tilden bil, Tildegini türdön bil. “İçini dilinden bil, dilindekini görünüşünden bil.” (KML, 1982; 140)
96. İşin di biröö kılıp berse, Koluñdu kıştırbı. Sözüñdü biröö süylöp berse, Oozuñdu kıştırbı. “İşini birisi yapsa elini kıpırdatma. Sözüñü birisi söylese, ağzını kıpırdatma.” (KML, 1982; 140)
97. Kalp katkırık ıydan caman. “Yalandan atılan kahkaha ağlamaktan daha kötüdür.” (KML, 1982; 140)
98. Kalp söz – candın düşmanı. “Yalan söz insanın düşmanıdır.” (KML, 1982; 140)
99. Kalptı cınday kılğan, Aksaktı tıñday kılát. “Yalanı doğru gösteren, topalı sağlam gösterir.” (KML, 1982: 141)
100. Kalptın sözü uşak, Çındın sözü tozok. “Yalan söz iftira, doğru söz cehennem.” (KML, 1982: 141)
101. Kalpıcının çın sözü da töğünçö çıgat. “Yalancının doğru sözü de yalan gibi anlaşılır.” (KML, 1982: 141)
102. Kargış albay, alkış al. “Beddua alma, hayır dua al.” (KML, 1982: 141)
103. Kargıştan ölböyt, alkıştan tirilbeyt. “Bedduadan ölünmez, hayır duadan dirilmez.” (KML, 1982: 141)
104. Cakşımın sözün canıña sal. “İyinin sözünü cebine koy.” (KML, 1982: 141)
105. Karımın sözü kep bolot, Kalayıkka ep bolot. “İhtiyarın sözü nasihat olur, halkın yararına olur.” (KML, 1982: 141)
106. Katuu söz – kamçı, cıluu söz – ukuruk⁸. “Kaba söz, kamçı; tatlı söz ukuruk.” (KML, 1982: 141)
107. Kebi tokmaktun, özü akmak. “Sözü kaba/sert olanın, kendisi de ahmak olur.” (KML, 1982: 141)
108. Kekçildin sözü kee bolot⁹. “Kincinin sözü kusurlu olur.” (KML, 1982: 141)
109. Kep kıyşımın cüyöçü bilet, içeer aştı eesi bilet. “Sözün eğrisini dinleyen bilir, yenilecek aşı sahibi bilir.” (KML, 1982: 142)

⁸ *ukuruk*: Sürüden bir atı yakalamak için üzerinde ilmikli kemendi olan uzun sırık (Yudahin, 1994: 781) Ukuruğu kullanarak tatlı dille kendine çeker.

⁹ *kee bol*- “uygunsuz iş yap-“ (Yudahin, 1994: 430).

110. Kep salbagın mañızga, keybir kılát başıñdı. “Boşboğaza söz söyleme, başını ağrıtır.” (KML, 1982: 142)
111. Kep çınnan buzulbayt. “Sözün hakikati/doğruluğu bozulmaz.” (KML, 1982: 142)
112. Kepke kemtik bolguça, kep bilgendi ala cür. “Eksik konuşmaktansa, konuşmayı bileni yanında taşı.” (KML, 1982: 142)
113. Kepti köp tıñşagan çeçen bolot. Söz ukpagan beçel bolot. “Sözü çok dinleyen hatip olur. Söz dinlemeyen kötürüm/iş göremez olur.” (KML, 1982: 142)
114. Keregede¹⁰ kulak bar, Keñeşçü bolsoñ ıraak bar. “Duvarım kulağı var, nasihat/öğüt vereceksen uzakta konuş.” (KML, 1982: 142)
115. Kerektüü sözdü keçke aytsa da köptük kılбайt. “Gerekli söz, geç vakit söylense de fazlalık yapmaz.” (KML, 1982: 142)
116. Kesirdüü oozdon kesepettüü söz çıgat. “Kötü ağızdan belalı/dertli söz çıkar.” (KML, 1982: 142)
117. Kişi emes kişi, Söz emes sözdü, söz kılát (süylöyt). “Kişiliksiz insan, anlamsız/gereksiz konuşur.” (KML, 1982: 142)
118. Koydon koydun nesi artık, kol başınday eti artık. Erden erdin nesi artık, eptep aytkan sözü artık. “Koyundan koyunun nesi fazla, kol kadar eti fazla. Erkekten erkeğin nesi fazla, biri ötekenden sözü fazla.” (KML, 1982: 142)
119. Köz cetpegen cerge, söz cetet. “Gözün ulaşamadığı yere söz ulaşır.” (KML, 1982: 142)
120. Köz uçu menen közdöbö, ziyan bolot közüñö. Til uçunan süylöbö, ziyanı kelet özüñö. “Gözünün ucu ile bakma, ziyan olur gözüne. Ağızının ucu ile konuşma, zarar gelir özüne.” (KML, 1982: 143)
121. Közdön atkan ok taamay, Orundu aytkan kep taamay. “Nişan alıp atılan ok hedefine varır, zamanında söylenilen söz yerine varır.” (KML, 1982: 143)
122. Közü camandın sözü caman. “Kem gözü olanın sözü de kötüdür.” (KML, 1982: 143)
123. Közüñ çalır bolso da, Sözüñ kınır bolbosun. “Gözün şaşıysa da sözün eğri olmasın.” (KML, 1982: 143)
124. Köp atkandan mergen bolboyt, Köp süylögöndön çeçen bolboyt. “Çok avlayandan avcı olmaz, çok konuşandan hatip olmaz.” (KML, 1982: 143)
125. Köp baykagan kösöm, Söz baykagan çeçen. “Çok gözlem yapan rehber/kılavuz olur, sözü dikkatle dinleyen hatip olur.” (KML, 1982: 143)
126. Köp bilgen az süylöyt, Az bilgen köp söz süylöyt. “Çok bilen az konuşur, az bilen çok konuşur.” (KML, 1982: 143)
127. Köp söz iç köptüröt, Muzoo boş bolso süttü tögöt. “Çok söz can sıkır, buzağı serbest kalsa sütü döker.” (KML, 1982: 143)
128. Köp söz – kömür, az söz – altın. “Çok söz kömür, az söz altındır.” (KML, 1982: 143)
129. Köp söz çöp söz. “Çok söz, boş söz.” (KML, 1982: 143)

¹⁰ *kerege*: keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes (Yudahin, 1994: 441).

130. Köp süylögön mañgiler, Közgö kirgen tikendey. “Çok konuşan gevezeler, göze batan diken gibidir.” (KML, 1982: 143)

131. Köpkön cigit köp süylöyt, Çeçen cigit ep süylöyt. “Hadsiz yiğit boş konuşur, Hatipler akılcı konuşur.” (KML, 1982: 143)

132. Köptün köönün eritken, Köröngölütü söz bolot. “Halkın gönlünü fetheden anlamlı/özlü sözdür.” (KML, 1982: 144)

133. Körböstü körböy közünö sak bol, Aytpastı aytpay oozuğa sak bol. “Görülmemesi gerekeni görme, gözüne sahip çık, söylenilmemesi gerekeni söyleme, ağzına sahip çık.” (KML, 1982: 144)

134. Kuytunun sözün – kup debe. “Sinsinin sözüne “tamam” deme.” (KML, 1982: 144)

135. Kulaktan kirgen suuk söz, Kursakka barıp muz bolot. “Kulaktan giren çirkin söz, mideye oturur.” (KML, 1982: 144)

136. Kuru söz kursak toyguzbayt, Kuru kep kulaktı toyguzbayt. “Boş söz karnı da doyurmaz, kulak da doyurmaz.” (KML, 1982: 144)

137. Kuru suudan may çıkpayt, Kuru sözdön maani çıkpayt. “Boş/kuru sudan yağ çıkmaz, boş sözden anlam çıkmaz.” (KML, 1982: 144)

138. Kuş cemge aldatat, Adam sözğö aldatat. “Kuş yeme aldanır, insan söze aldanır.” (KML, 1982: 144)

139. Kübölütü söz – nikelütü katm. “Şahitler huzurunda söylenen söz nikâhlı kadın gibidir.” (KML, 1982: 144)

140. Külüktön külük çıksa, Tört ayağı tıbrayt. Çeçenden çeçen çıksa, Oozu-murdu kıbrayt. “Yürük at yürük atı görünce dört ayağı tepinir. Hatip hatibi görünce, ağzı burnu oynar/kımıldar.” (KML, 1982: 144)

141. Kıbrı kişi cadatat, Şıbrı söz şektentet. “Miskin insan can sıkır, söylenti söz şüphe uyandırır.” (KML, 1982: 144)

142. Kıynagan da til, sıylagan da til. “Eziyet eden de dil, saygı gösteren de dil.” (KML, 1982: 145)

143. Kıynap mingen atındı, suuk suuga sugarba. Caman-cakşı kep bolso, öz oozuğdan çigarba. “Eziyet ederek bindiğin ata, soğuk su verme, iyi kötü bir söz varsa, ağzından kaçırma.” (KML, 1982: 145)

144. Kıyıştırıp kalasañ – otuñ canaar, Kıyıştırıp süylösöñ – kalkıña cagaar. “Oyunları düzgün koyarsan ateşin yanar, düzgün konuşursan halkının hoşuna gider.” (KML, 1982: 145)

145. Kısa söz tüyündüü bolot. “Kısa söz, düğümlü olur.” (KML, 1982: 145)

146. Makal – akıldın kaymağı. “Atasözü, aklın kaynağıdır.” (KML, 1982: 145)

147. Makal atası –söz, mata¹¹ atası – böz. “Atasözünün babası söz, mata kumaşının babası bezdir.” (KML, 1982: 145)

148. Maktoo – cetkiret, Çagım – öltüröt. “Övgü kazandırır, iftira öldürür.” (KML, 1982: 144)

149. Maktoo – makoogo da cağat. “Övme/methetme ahmağın bile hoşuna gider.” (KML, 1982: 145)

¹¹ *mata*: evde dokulan pamuklu kumaş, mata (Yudahin, 1994: 556).

150. Malga cardı bolsorj da, Sözgö cardı bolbogun. “Malsız olsan da, söze yoksul olma.” (KML, 1982: 145)
151. Mañdaydı carılğan – baatır Tañdayı carılğan – çeçen. “Alnı yaralı baturdur, damağı yaralı hatiptir.” (KML, 1982: 146)
152. Malduunun sözü ötkür, Malsızdın közü ötkür. “Malı çok olanın sözü keskin, malı az olanın gözü keskindir.” (KML, 1982: 146)
153. Mastın küçü tilinde. “Sarhoşun gücü dilindedir.” (KML, 1982: 146)
154. Miñ çeçendi bir döörük ceñiptir. “Bin hatibi bir geveze/boşboğaz yener.” (KML, 1982: 146)
155. Mitaamdığı tülküdüydün, Tili zaar cılanday bolot. “Tilki gibi kurnaz/dolandırıcı olanın dili zehirli yılan gibi olur.” (KML, 1982: 146)
156. Mokok bıçak kol keset, Çorkok söz til keset (tildin düşmanı). “Kör bıçak el keser, anlamsız söz dil keser.” (KML, 1982: 146)
157. Meenet ketpeyt beçelden, Kep kutulbayt çeçenden. “Felaket/azap beceriksizden eksilmez, hatipten söz kurtulmaz.” (KML, 1982: 146)
158. Naadanga aytkan kayran söz, Ölgöngö ıyılan kayran söz. “Cahile söylenen söze yazık, ölene ağlayan göze yazık.” (KML, 1982: 146)
159. Nandın ısığı cakşı, Sözdün bışığı cakşı. “Ekmeğin sıcaklığı iyi, sözün pişmişiyidir.” (KML, 1982: 146)
160. Oydun tübü çok, Sözdün çeği çok. “Düşüncenin dibi yok, sözün sınırı yok.” (KML, 1982: 146)
161. Ooz aygak, til taygak. “Ağız ispiyoncu, dil kaygan.” (KML, 1982: 147)
162. Ooz biröö, kulak eköö, Bir süylösöñ on tıñşa. “Ağız bir tane, kulak iki tane, bir kere söylersen on defa dinle.” (KML, 1982: 147)
163. Ooz celi çeke terge teñ beken (emes). “Boş söz alın terinin dengi değildir.” (KML, 1982: 147)
164. Oozdon-oozgo ötöt söz şekeri, Üydön-üygö kiret iş bekeri. “Tatlı söz, ağızdan ağza geçer, işsiz, evden eve girer.” (KML, 1982: 147)
165. Oozdun celi opaa bolboyt. “Boş sözle sadakat/vefa olmaz.” (KML, 1982: 147)
166. Oozun bakpagan oroy bolot. “Ağızına bakmayan kaba olur.” (KML, 1982: 147)
167. Oozuna alı cetpegen – osol. “Ağızına gücü yetmeyen kaba/fena olur.” (KML, 1982: 147)
168. Oor işten korkpo, Oor sözdön kork. “Ağır işten korkma, ağır sözden kork.” (KML, 1982: 148)
169. Oorudan çançuu caman, Sözdön kañkuu caman. “Hastalıktan sancı fena, sözden dedikodu fenadır.” (KML, 1982: 148)
170. Otuz tışten çıkkan söz, Otuz uruu elge tarayt. “Otuz dışten (ağızdan) çıkan söz, otuz boy halka dağılır.” (KML, 1982: 148)
171. Öz üyüm dep söz aytpa, Üy artında kişi bar. “Kendi evim diye söyleme, duvarım arkasında birileri duyar.” (KML, 1982: 148)
172. Özünün uyatı cuktun, Sözüünün turumu çok. “Utanması olmayanın, sözünün dayanağı yok.” (KML, 1982: 148)

173. Öküm bolmok özüñdön, Sılık bolmok sözüñdön. “Hüküm vermek kendinden, saygılı olmak sözünden anlaşılır.” (KML, 1982: 148)

174. Önör aldı – kızıl til. “Sanatın temeli usta dil.” (KML, 1982: 148)

175. Önörlünün kolu altın, Irçılardın sözü altın. “Sanatçıların eli altın, ozanların sözü altın.” (KML, 1982: 148)

176. Öñüñ suuk bolso da, Sözüñ cıлуу bolsun. “Yüzün çirkinse de sözün sıcak olsun.” (KML, 1982: 148)

177. Ötkür bıçak kına coo, Ötürük söz canga coo. “Keskin bıçak kına düşman, keskin söz cana düşman olur.” (KML, 1982: 148)

178. «Siz», «biz» degen (iñ) sılık söz, «Sen», «men» degen (iñ) senek söz. “Siz, biz demek kibarlık, sen, ben demek kabalıktır.” (KML, 1982: 148)

179. Söz aylasın bilbegen, Sözdü – özünö keltiret, Köç aylasın bilbegen, Köçtö kölük öltüröt. “Söz söylemesini bilmeyen, sözü kendi aleyhine çevirir. Göç etmesini bilmeyen, göçte hayvanını öldürür.” (KML, 1982: 148-149)

180. Söz berbegen çeçen, Uçup cürgön kamgaktay. “Söz vermeyen hatip, uçup giden/hafif yelkovan otu gibidir.” (KML, 1982: 149)

181. Söz bilbegen muştumu menen korkutat. “Konuşmayı bilmeyen yumruğuyla tehdit eder.” (KML, 1982: 149)

182. Söz bilüüçü adamdın, Ar sözüñdö bir tuzak. “Konuşmayı bilen adamın her sözünde bir tuzak vardır.” (KML, 1982: 149)

183. Söz biröö, kulak eköö. “Söz bir, kulak iki tanedir.” (KML, 1982: 149)

184. Söz doodon da kutkarat, Coodon da kutkarat. “Söz kavgadan da kurtarır, düşmandan da kurtarır.” (KML, 1982: 149)

185. Söz – cip, kaday sozso kete beret. “Söz ip gibidir, ne kadar uzatırsan, o kadar gider.” (KML, 1982: 149)

186. Söz cüzündö süyüüdön, Açık cek körüü artık. “Sözle sevmektense, açıkça nefret etmek daha iyidir.” (KML, 1982: 149)

187. Söz cüyösün tapsa, Mal eesin (esebin) tabat. “Söz özünü bulsa, mal sahibini (hesabını) bulur.” (KML, 1982: 149)

188. Söz cürökkö saktalat, Böz iyinde kaktalat. “Söz kalpte kalır, bez omuzda kalır.” (KML, 1982: 149)

189. Söz kelgende kaynatañdan tartınba. “Söz sırası sana geldiğinde kaynatandan çekinme.” (KML, 1982: 149)

190. Söz (kep) kelgende sözgö caraşa söz aytpasa, Sözdün (keptin) atası ölot. “Söz sırası geldiğinde söz söylemese, sözün babası ölür.” (KML, 1982: 149)

191. Söz kelse de, aş kelse ce. “Söz sırası gelince konuş, aş sırası gelince ye.” (KML, 1982: 149)

192. Söz kuş emes, oozdon çıksa karmatpayt. “Söz kuş değildir, ağızdan çıkarsa yakalatmaz.” (KML, 1982: 150)

193. Söz – sööktön ötöt, Tayak – etten ötöt, Tez ele unutulup ketet. “Söz kemiğe dokunur, dayak ete dokunur, çabuk unutulur.” (KML, 1982: 150)

194. Söz sözdön çıgat, Süylöböso emneden çıgat. “Söz sözden çıkar, söylemese nereden çıkar.” (KML, 1982: 150)

195. Söz sözdü tabat. “Söz, sözü bulur.” (KML, 1982: 150)
196. Söz suramak – ızaat, At suramak – sünnöt (mildet). “Söz sormak saygı/hürmettir, ad sormak sünnettir (görevdir).” (KML, 1982: 150)
197. Söz – tapka kirbes, boosuz kuş, Oozdon çıksa karmatpayt. “Söz eğitilmez bağız bir kuşa benzer, ağızdan çıksa tutamazsın.” (KML, 1982: 150)
198. Söz tapkanga kolko cok (berbeyt). “Söz bulana gücenme yoktur.” (KML, 1982: 150)
199. Söz tatıgım bilbegen – sözdü baalabayt. “Sözün anlamını bilmeyen – söze saygı duymaz.” (KML, 1982: 150)
200. Söz törkünün bilbegen, Söz tübünö cete albayt. “Sözün aslını bilmeyen, sözün temeline ulaşamaz.” (KML, 1982: 150)
201. Söz ugaarıñ bolboso, Süylöbögün bekerge. “Sözünü dinleyenin olmazsa, boşuna konuşma.” (KML, 1982: 150)
202. Söz eldin kençi, çöp cerdin kençi. “Söz halkın serveti, ot yurdun serveti.” (KML, 1982: 150)
203. Sözgö baatır işke bakır. “Söze gelince batur, işe gelince beceriksiz.” (KML, 1982: 150)
204. Sözgö caraşa söz, Suroogo caraşa coop. “Söze göre söz, soruya göre cevap.” (KML, 1982: 150)
205. Sözgö söykönbö, kepke keptelbe. “Söze bulaşma, lafını esirgeme.” (KML, 1982: 150)
206. Sözdön sözdün barkı bar, Ar bir maldın narkı bar. “Sözün sözden farkı vardır, her bir malın ederi vardır.” (KML, 1982: 150)
207. Sözdü bilgen taap alat, Sözdü bilbegen kaap alat. “Sözü bilen çözüm bulur, sözü bilmeyen saldıracak konuşur.” (KML, 1982: 151)
208. Sözdü sözdö, artınan közdö. “Sözünü söyle, peşinden gözetle.” (KML, 1982: 151)
209. Sözdün ayagı söz. “Sözün sonu sözdür.” (KML, 1982: 151)
210. Sözdün açığı cakşı, Coldun carığı cakşı. “Sözün doğrusu iyi, yolun aydınlığı iyidir.” (KML, 1982: 151)
211. Sözdün başı katuu bolso, Ayagı tattuu bolot. “Sözün başı sertse, sonu tatlı olur.” (KML, 1982: 151)
212. Sözdün körkü – sanat, Kuştun körkü – kanat. “Sözün güzelliği sanat, kuşun güzelliği kanat.” (KML, 1982: 151)
213. Sözdün eesi bolboyt. “Sözün sahibi olmaz.” (KML, 1982: 151)
214. Sözü azdın işi saz. “Sözü az olanın işi öz olur.” (KML, 1982: 151)
215. Sözü kalsa talaada, Özü kalat balaaga. “Sözü havada kalsa, kendisi belada kalır.” (KML, 1982: 151)
216. Sözü menen bayıtkan, Kolu menen carıtpayt. “Sözümü zengin eden, eliyle yeteri kadar çalışmaz.” (KML, 1982: 151)
217. Sözü ötkürdün (kurçtun) közü ötkür (kurç). “Sözü keskin (sağlam) olanın gözü de keskin (sağlam).” (KML, 1982: 151)

218. Sözü suuk adamdar, Baş bilbegen torpoktoy. “Sözü kaba olan insan, zaptedilmez dana gibidir.” (KML, 1982: 151)
219. Sözü ekinin – işi da çeki. “İkili konuşanın işi de kötüdür.” (KML, 1982: 152)
220. Sözüñ sıylaganıñ özün sıylaganıñ. “Söze saygı göstermek, kendine saygı göstermektir.” (KML, 1982: 152)
221. Sözüñ bolboso, işiñ bolsun. “Sözün olmasa da işin olsun.” (KML, 1982: 152)
222. Sözüñ menen orok orbo, Közüñ menen maşak terbe. “Sözün ile orak vurma, gözün ile başak toplama.” (KML, 1982: 152)
223. Sözüñ ölgönçö – özüñ öl! “Sözün öleceğine kendin öl!” (KML, 1982: 152)
224. Sööksüz til, sööktü sındırat. “Kemiksiz dil, kemiği kırar.” (KML, 1982: 152)
225. Suluuluktı közdön izdebe, sözdön izde. “Güzelliği gözde arama, sözde ara.” (KML, 1982: 152)
226. Suluunun körkü közündö, Çeçendin körkü sözündö. “Güzelin marifeti gözünde, hatibin marifeti sözünde.” (KML, 1982: 152)
227. Suu keçpes sözdü aytpagan cakşı. “Saçma, gereksiz sözü söylememek daha iyidir.” (KML, 1982: 152)
228. Suunu köp keçse çalçık bolot. Sözdü (kepti) köp süylösö tantık bolot. “Suya çok basılırsa çamur olur, söz çok söylenirse saçma olur.” (KML, 1982: 152)
229. Suunu çım toktotot, Sözdü çım toktotot. “Suyu çimen/ot durdurur, sözü gerçek durdurur.” (KML, 1982: 152)
230. Süygüzgön da til, Küygüzgön da til. “Sevdiren de dil, yandıran da dil.” (KML, 1982: 152)
231. Süylögöndü süysöñ, Ukkanga da üyrön. “Konuşmayı seviyorsan, dinlemeyi de öğren.” (KML, 1982: 153)
232. Süylösöñ sözdü tatığı menen süylö. “Konuşacaksan tatlı dille konuş.” (KML, 1982: 153)
233. Sıylaganga aş tappasañ, Sıpaa – sılık söz tap. “İkram etmeye yemek bulamasan da cana yakın söz bul.” (KML, 1982: 153)
234. Taap süylögön tattuu süylöyt. “Düşünerek konuşan tatlı konuşur.” (KML, 1982: 153)
235. Taasirdüü söz – tarbiyaga kömöktöş. “Etkili söz eğitime yardımcıdır.” (KML, 1982: 153)
236. Ak niyetten çıkkın söz, Adamdı maritat. “İyi niyetle söylenen söz, insanın hoşuna gider.” (KML, 1982: 153)
237. Tamaşaga – tamaşa, Kayaşaga – kayaşa. “Espriye espri, itiraza itiraz.” (KML, 1982: 153)
238. Tamaşanın tatuusu, Tañ atkanda bilinet. “Şakanın dokunup dokunmadığı tan attığımda anlaşılır.” (KML, 1982: 153)
239. Tamçı tama berse taş carat, Bir söz ırbay berse baş carat. “Damla damladıkça taşı yarar, bir söz uzadıkça başı yarar.” (KML, 1982: 153)
240. Tartınbagan til, Tattuu turmuştu buzat. “Çekinmeden konuşan dil, hayatın huzurunu kaçıtır.” (KML, 1982: 153)

241. Tattuu oozdun daamin ketirbe. “Tatlı ağzın tadını bozma.” (KML, 1982: 153)
242. Taşçı taşı teşet, Ayı başı teşet. “Taşçı, taşı deler, dedikodu başı deler.” (KML, 1982: 154)
243. Tayak carası bütöt, Söz carası bütpöyt. “Sopa yarası geçer, söz yarası geçmez.” (KML, 1982: 154)
244. Tayanaarı bolboso, Taamay sözdön payda cok. “Dayanağın olmazsa, doğru sözden fayda yok.” (KML, 1982: 154)
245. Teginen emes, kebinen. “(Kişi) soyundan değil, sözünden (anlaşılır).” (KML, 1982: 154)
246. Teşik ooz tek turbayt. “Boşboğaz rahat durmaz.” (KML, 1982: 154)
247. Tiyip turup caagan kündön tünül, Külüp turup süylögön kişiden tünül. “Güneş açıkken birden yağmurun bastıracağı havadan kork, yüzüne gülüp de arkandan konuşan insandan kork.” (KML, 1982: 154)
248. Tikeneksiz gül bolboyt, Tik ayılbas til bolboyt. “Dikensiz gül olmaz, doğrudan konuşulmazsa söz olmaz.” (KML, 1982: 154)
248. Calbraksız gül bolboyt, Tikeneksiz til bolboyt. “Yapraksız gül olmaz, dikensiz dil olmaz.” (KML, 1982: 154)
249. Til azar – tilge kirbeyt, Tilinen – ölöörün bilbeyt. “Laftan anlamayan söz dinlemez, dilinden öleceğini/bulacağını bilmez.” (KML, 1982: 154)
250. Til akıykattı tabat. “Dil, gerçeği bulur.” (KML, 1982: 154)
251. Til akıldm carçısı. “Dil, aklın habercisi.” (KML, 1982: 154)
252. Til – düşman, akıl – dos, tiş korgon. “Dil düşman, akıl dost, diş kaledir.” (KML, 1982: 155)
253. Til – körgö çeyin tüşüröt, Kökkö çeyin çıgarat. “Dil mezara kadar sokar/indirir, gökyüzüne kadar çıkarır.” (KML, 1982: 155)
254. Til kursak toyguzat. “Dil, karnı doyurur.” (KML, 1982: 155)
255. Til kılıçtan da ötkür, Adamdı adam kılat, Aşa çapsa, caman kılat. “Dil kılıçtan da keskin, insanı insan yapar, haddini geçerse kötü eder.” (KML, 1982: 155)
256. Til menin tuuganım, Til menin düşmanım. “Dil, benim kardeşim, dil benim düşmanım.” (KML, 1982: 155)
257. Til oydu sandığı. “Dil, fikrin sandığı gibidir.” (KML, 1982: 155)
258. Til taş carat, Taş carbasa, baş carat. “Dil, taşı yarar, taşı yarmasa başı yarar.” (KML, 1982: 155)
259. Tilde söök cok, ne debeyt, Aybanda akıl cok, ne cebeyt. “Dilde kemik yok ki ne demez, Hayvanda akıl yok ki ne yemez.” (KML, 1982: 155)
260. Tilden kıym coo cok, Kızdan kıym doo cok. “Dilden zor düşman yok, kızdan zor talep/istek yok.” (KML, 1982: 155)
261. Tilden bal da tamat, uu da tamat. “Dilden bal da damlar, zehir de damlar.” (KML, 1982: 155)
262. Tildi boş koyso tişti sındrat. “Dili boş bıraksa, dişi kırar.” (KML, 1982: 155)
263. Tili cumşak aş ceyt. Tili katuu muş ceyt. “Tatlı dilli yemek yer, acı dilli yumruk yer.” (KML, 1982: 156)

264. Tili taygaktın, oozu aygak. “Dilini tutamayan boşboğaz olur.” (KML, 1982: 156)
265. Tört ölçöp töp keskin, Tok eteer sözdü bir aytkın. “Dört ölçüp tam kes, sözü kısa ve öz söyle.” (KML, 1982: 156)
266. Tuugan katarı kuçaktaştırğan – til, Duşman katarı bıçaktaştırğan – til. “Kardeş gibi kucaklaştıran da dil, düşman gibi bıçaklaştıran da dil.” (KML, 1982: 156)
267. Tuura söz – temirdi teşet, Ötkür söz – kılıçtı keset. “Doğru söz demiri deşer, keskin söz kılıcı keser.” (KML, 1982: 156)
268. Tuura söz - tuuganga cakpayt, Katuu aytkan – katinga cakpayt. “Doğru söz-kardeşin/akrabanın hoşuna gitmez, sert konuşma kadının hoşuna gitmez.” (KML, 1982: 156)
269. Tuura sözdü tuura debegen adam, Kalıstıktan ketet. “Doğruya doğru demeyen kişi, adaletten uzaklaşır.” (KML, 1982: 156)
270. Uy müyüzünön snat, Adam sözünön snat. “İnek boynuzundan kırılır, insan sözünden kırılır/bulur.” (KML, 1982: 157)
271. Ukkuluktuu sözdün ayılğanı cakşı. “Kulağa hoş gelen sözün söylenmesi iyi olur.” (KML, 1982: 157)
272. Uluunun sözün uk, Kiçüünükün oylon. “Büyüğün sözünü dinle, küçüğünkini düşün.” (KML, 1982: 157)
273. Ustat akımdın oyu köp, sözü az. “Usta ozanın fikri çok olur, sözü az olur.” (KML, 1982: 157)
274. Uşak ayın keş uksaş, Köñülündü azdırba. “Dedikodu duyarsan kendini üzme.” (KML, 1982: 157)
275. Uşak uksaş unutup sal. “Dedikodu duyarsan unut.” (KML, 1982: 157)
276. Üydöğü keş köçögö carabayt. “Evdeki söz sokağa çıkmaz.” (KML, 1982: 157)
277. Ün cetpegenge, söz da ötpöyt. “Sesin ulaşmadığı yere, söz de ulaşmaz.” (KML, 1982: 157)
278. Ün salmagı - söz maanisin arttırat. “Sesin ağırlığı sözün anlamını artırır.” (KML, 1982: 157)
279. Çaaş aytkança, taap ayt. “Kırıp dökerek söyleyeceğine, uygun dilde söyle.” (KML, 1982: 157)
280. Çaykap süylögönçö, baykap süylö. “İleri geri konuşacağına dikkatli konuş.” (KML, 1982: 157)
281. Çayırdı köp çaynasa – sagız bolot, Karıganda köp süylösö – manız bolot. “Çam sakızı çok çiğnenirse sakız olur. Yaşlıyken çok konuşmak gevezelik olur.” (KML, 1982: 157)
282. Çappasa bilekte kalat, Aytpasa cüröktö kalat. “Vurmazsa bilekte kalır, söylemese yürekte kalır.” (KML, 1982: 157)
283. Çataktın tüyünün kalıs aytkan söz çeçet. “Kavganın düğümünü tarafsız söylenen söz çözer.” (KML, 1982: 157)
284. Çeçen alcısa atağın ceýt. “Hatip bunarsa, şöhretini yer bitirir.” (KML, 1982: 158)
285. Çeçendin sözü kumday kuyulat. “Hatibin sözü kum gibi dökülür.” (KML, 1982: 158)
286. Çoş darıyanın akkanı cay, Nuskaluu adamdın süylögönü cay. “Büyük nehir sakın akar, bilge insan sakın konuşur.” (KML, 1982: 158)

287. Çöp şiresi mal semirtet, Kep şiresi can semirtet. “Otun şirası hayvanı besler, sözün şirası (özü) ruhu besler.” (KML, 1982: 158)
288. Çmdık sözdün duşmanı köp. “Doğru sözün duşmanı çok olur.” (KML, 1982: 158)
289. Çırayluu közünön emes sözünön. “Güzel gözünden değil, sözünden (bilinir).” (KML, 1982: 158)
290. Ir – sözdün padişası. “Şiir, sözün padişahıdır.” (KML, 1982: 158)
291. İrdap cürgön ırı bardın, Bütöpü cürgön çırı bar. “Şarkı söyleyenin bitmez tükenmez kavgası var.” (KML, 1982: 158)
292. İrçımın tilinde murçu bolboso, Sözüünün kurçu bolboy. “Ozanın dili sivri olmazsa, sözünün kıymeti olmaz.” (KML, 1982: 159)
293. Ebi bar iş bütüröt, Kebi bar söz bütüröt. “Becerikli olan iş bitirir, söyleyecek sözü olan söz bitirir/konuşur.” (KML, 1982: 159)
294. El bar cerde söz bar. “Halkın var olduğu yerde söz de var.” (KML, 1982: 159)
295. Eñ açuu da til, Eñ tattuu da til. “En acı olan da dil, en tatlı olan da dil.” (KML, 1982: 159)
296. Eptüü süylöp çögölösö, Kulduk kılıp baş urgun. “Biri akılcıca konuşarak diz çökerse, sen de başını eğerek saygı göster.” (KML, 1982: 159)
297. Eki sözdün biri calgan, biri çm. “İki sözün birisi yalan, birisi doğrudur.” (KML, 1982: 159)
298. Estüügö eki ooz söz cetet. “Akıllıya iki çift söz yeter.” (KML, 1982: 159)
299. Et kaynasa şorpo çok, Eki sözdün biri çok. “Et kaynasa çorba yok, iki sözden (vaatten) biri yok.” (KML, 1982: 159)
300. Etten ötkön tayaktan, Sööktön ötkön söz caman “Kemiğe dokunan söz eti acıtan dayaktan daha kötüdür.” (KML, 1982: 159)

Kaynakça

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcükleri*. Engin Yayınları. Ankara.
- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*. İnkılap Kitabevi. İstanbul.
- Alkaya, E. (2001). Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S. 2, s. 55 - 76.
- Alkaya, E. (2006). Dil ve Söz Bağlamında Kırım Karay Türklerinin Atasözleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, s. 89 - 99.
- Alkaya, E. (2021). Editör: Azılı, K., Kekevi İ., Gökçe H., Oğuz Bitig. Modern ve Tarihsel Oğuzca Üzerine Araştırmalar: Yunus Emre'den Türk Dünyasına Atasözlerimizde Dilin ve İletişimin Önemi. *Bilge Kültür Sanat Yayınları*. İstanbul.
- Alkaya, E., Akman, K. (2020). Kazak Türkçesinde Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi*, s. 384-390. Almatı.

- Arslan, D., Arslan, M. S. (2019). Kazak Türkçesindeki "Jürek" ile Kurulan Devimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, V. 43, s. 67-77.
- Asıqova, J. (2013). KMM: *Qazaq Maqal-Mätelderi*. Balaysa Baspası, Almatı.
- Aydın, Ö. (2020). *Sözcükbilim ve Sözlükçülük Açık Ders Malzemeleri*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Aydoğan, R. (2008). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Evrensel İletişim Yayınları. Ankara.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. Rıfat, M.-Rıfat, S.). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Böler, T. (2020). Osmanische Sprichwörter (1865) Adlı Eserdeki Türk Atasözleri Ve Bu Atasözlerinin Telaffuzu -V-. *Uluslararası Türk Lehçeleri ve Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 4, S. 2, s. 288-314.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları. Ankara.
- Cam, A. (2018). Türkiye Türkçesi Manzum Atasözlerinde İç İçe Yinelemeler. *Uluslararası Türk Lehçeleri ve Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 2, S. 2, s. 119-128.
- Çelik Şavk, Ü. (2002). *Kırgız Atasözleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Erdem, E. (2012). *Bizimki Türkçe Sevdası*. Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları. İstanbul.
- Gökbayır, M. (2021). Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Şiirlerinde Ana Dili Kavramı Üzerine. *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-II*, Akçağ Yayınları. s. 199-205. Ankara.
- İsenbet, N. (1967). TXM: *Tatar Xalq Mekalleri*. C. 3, Tatarstan Kitap Neşriyatı. Kazan.
- Maqsetov, O. (Haz.) (1978). KKF: *Qaraqalpaq Folkloru*. Tom 4, Nökis: Qaraqalpaqstan Baspası.
- Mexmutov, X. Ş. (1987). TMHE: *Tatar Xalq İcatı. Mekaller hem Eytimner*. Kazan.
- Nadrşina, F. (1980). MHE: *Başqort Xalq İjadı. Meqelder hem Eytimder*. Öfö: Başqortostan Kitap Neşriyeti.
- Özeren, M. (2019). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Rusçadan Yapılan Kavram ve Gramer Çevirileri*. Akçağ Yayınları. Ankara.
- Özeren, M. (2019). *Kırgız Türkçesi Ağzlarında İkilemeler*. Akçağ Yayınları. Ankara.
- Özeren, M., Alan, İ. (2018). Kırgız Türkçesinde Mental Füller. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute*, TAED-61, Ocak-January 2018 Erzurum, s. 203-224.
- Polkanov, Y. A. (1995). KAS: *Kırımkaşkayların Atalar-Sozı*. Baxçisaray.
- Sarsek, N. (2018). *Kuzeybatı Grubu Türk Lehçelerindeki (Baskurt, Kazak, Kırgız, Nogay, Tatar) Tabiat Konulu Atasözleri ve Türkiye Türkçesi Atasözleri ile Karşılaştırılması*. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul.
- Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*. Kubbealtı Yayınları. Malatya.
- Tatçı, M. (1990). YED: *Yunus Emre Divanı-II. Tenkitli Metin*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Tatçı, M. (1991). RN: *Yunus Emre Divanı-III. Risâletü'n-Nushiyye. Tenkitli Metin*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Usupbekov, Ş. (1982). *KML: Kırgız Makal Lakaptarı*. Kırgızstan Basması. Frunze.

Yalçın S.K.-Sengül M. (2007). Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri. *Turkish Studies*, V. 2/2, s. 749-769.

Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü I-II*. (Çev. Taymas, A.). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.